

Norbert Mendecki

Dziesiąta prośba z modlitwy "Osiemnastu Błogosławieństw" a Stary Testament

Collectanea Theologica 52/4, 57-62

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEN

DZIESIĄTA PROŚBA Z MODLITWY „OSIEMNASTU BŁOGOSŁAWIENSTW” A STARY TESTAMENT

Modlitwa „Osiemnastu Błogosławieństw” często nazwana jest też *tefilla* (= modlitwa) albo *amida* (= stać)¹. To ostatnie określenie wskazuje na pozycję modlącego, gdyż modlitwa ta po dzień dzisiejszy odmawiana jest przez pobożnych Żydów w pozycji stojącej (3 razy w ciągu dnia).

Początek tej modlitwy datuje się na czasy przedchrześcijańskie. W Talmudzie istnieją trzy teorie powstania *amida*. Pierwsza mówi o czasach Abrahama, Izaaka i Jakuba, druga o okresie „mężów Wielkiej Synagogi” a więc w 5 w. przed n.Chr.². Trzecia teoria jest najprawdopodobniejsza. Według niej modlitwa „Osiemnastu Błogosławieństw” została sporządzona w końcu 1 w. po n.Chr. w Jabne przez niejakiego Szymona, handlarza lnem³. Do tego dołączono przekleństwo tzw. *birkat haminim*, sporządzone przez Samuela Małego⁴. Ze sformułowania w bBer 28 b można wnioskować, że modlitwa ta była odmawiana już w okresie przedchrześcijańskim. W Jabne doszło do zatwierdzenia tekstu, będącego odąd normą w przyszłym jej odmawianiu. Nie mamy zbyt wiele dowodów na przedchrześcijańskie pochodzenie *tefilla*. Przytacza się jedynie Dan 6, 11, z czego wynika, że już w 2 w. przed n. Chr. istniał zwyczaj odmawiania modlitw 3 razy dziennie⁵. O jakie jednak modlitwy chodzi, dokładnie nie wiemy. Jako drugi dowód przytacza się hebrajski tekst Syr 51, 12. W tekście tym znajduje się formuła akklamacyjna podobna do tej z modlitwy „Osiemnastu Błogosła-

¹ Por. G. Stemberger, *Das klassische Judentum. Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit (70 n. Chr. bis 1040 n. Chr.)*, München 1979, 103—104; H. Wahle, *Das gemeinsame Erbe. Judentum und Christentum in heilsgeschichtlichem Zusammenhang*, Innsbruck 1980, 14.

² Według J. J. Petuchowski, *Das Achtzehngebet*, w: H. H. Henrich, *Jüdische Liturgie*, Freiburg 1979, 84—85.

³ Por. J. Heinemann, *Prayer in the Talmud. Forms and patterns*, Berlin 1977, 22—23.

⁴ Por. Sch. Ben-Chorin, *Die Ketzerformel*, w: P. G. Müller — W. Stenger, *Kontinuität und Einheit. Festschrift für F. Mussner*, Freiburg 1981, 473—483.

⁵ Por. „Skoro tylko Daniel dowiedział się, że ogłoszenie było spisane, poszedł do swego domu ale miał na swym piętrze okna otwarte w stronę Jerozolimy, i trzy razy dziennie rzucał się na kolana i modlił się i wielbił Boga swego, zupełnie tak samo, jak to czynił dotąd” (Dn 6,11).

wieństw". Niestety hebrajski Syr 51, 12 jest późniejszym dodatkiem do głównego tekstu ⁶.

Jeżeli chodzi o tekst *amida* mamy dwie redakcje: babilońską i palestyńską. Babilońska jest młodsza. Zarówno średniowieczne modlitewniki żydowskie, jak i współczesne opierają się na redakcji babilońskiej. Dopiero odkrycia w genizie kairskiej przyniosły tekst palestyński ⁷.

Tefilla składa się z 18 błogosławieństw-prośb ⁸. Trzy pierwsze stanowią wstęp, trzy ostatnie zakończenie. Pozostałe dwanaście tworzą osnowę modlitwy ⁹. Każda prośba kończy się stereotypową formułą: „Błogosławiony jesteś Boże...”

W niniejszej analizie chodzi o porównanie dziesiątej prośby ze Starym Testamentem.

Tekst z kairskiej genizy można przetłumaczyć następująco:

„Dmij w róg dla naszego wyzwolenia
i podnieś sztandar, aby zebrać naszych wygnanców.
Błogosławiony jesteś Boże gromadzący rozproszonych
swojego narodu Izraela.”

Wyrażenie „uderz w róg” spotykamy w Starym Testamencie w: ¹⁰ Joz 6, 4, 8, 9. 9. 13. 13. 16. 20; Sdz 3, 27; 6, 34; 7 18. 18. 19. 20. 22; 1 Sm 13, 3; 2 Sm 2, 28; 18, 16; 20, 1. 22; 3 Krl 1, 34. 39; 4 Krl 9, 13; Iz 18, 3; 27, 13; Jer 4, 5; 6, 1; 51, 27; Ez 33, 3. 6; Am 3, 6; Oz 5, 8; Jl 2, 1. 15; Zch 9, 14; Neh 4, 12; Ps 81, 4; 150, 3. Z powyższego zestawu wynika, że mamy tutaj do czynienia z dwoma głównymi grupami tekstów: deuteronomicznymi ¹¹ i prorockimi. W księgach deuteronomicznych w róg dmą ludzie. Są to dla przykładu: kapłani w Joz 6, 1—21 przy zdobyciu Jerycha, Ehud (Sdz 3, 27), Gideon (Sdz 6, 34), Saul (1 Sm 13, 3), Joab (2 Sm 2, 28; 18, 16; 20, 22), Szeba (2 Sm 20, 1), itp. Prorok Ezechiel otrzymał rozkaz grania na rogu (Ez 33, 3. 6). Ta czynność jest ostrzeżeniem dla narodu. Dziesiąta prośba z *tefilla* spokrewniona jest z Iz 18, 3 i z Iz 27, 13. Iz 18, 3 mówi nie tylko o „graniu na rogu”, ale także wzmiankuje „sztandar”. Podobny układ pomiędzy „graniem na rogu” a „sztaandarem” znajduje się u Jer 4, 5—6 i 51, 27. U Iz 27, 13 spotykamy nie tylko „granie na rogu” z przymiotnikiem „wielki”, ale także wyrażenie „rozproszone”, podobnie jak w naszej dziesiątej prośbie. Jedyne tekst w Starym Testamencie mówiący o graniu na rogu

⁶ K. G. Kuhn, *Achtzehngebet und Vaterunser und der Reim*, Tübingen 1950, 13.

⁷ Por. S. Schechter, *Genizah specimens*, JQR O.S. 10(1898) 654—659.

⁸ K. G. Kuhn, *dz. cyt.*, 12.

⁹ Por. E. Munk, *Die Welt der Gebete*, Basel 1962, 147.

¹⁰ Według W. Gesenius, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin ¹⁷ 1962, 815.

¹¹ Za wyjątkiem Neh 4, 12.

przez Jahwe znajduje się u Zch 9, 14. Należałoby jeszcze dodać że Jl 2, 15 po wyrażeniu „grać na rogu” następuje „zebranie narodu”. Podobne następstwo czasowe mamy w naszej prośbie. Z powyższego wynika, że wyrażenie „grać na rogu” z *tefilla* pokrewne jest księgom prorockim Starego Testamentu. Na uwagę zasługują następujące miejsca: Iz 18, 3; 27, 13; Jer 4, 5—6; 51, 27; Zch 9, 14; Jl 2, 15.

Drugie wyrażenie „postawić sztandar” można rozumieć następująco: „Sztandar stawia się na widocznym miejscu, gdzieś na wzniosłym pagórku, jako punkt zborny dla trup wojskowych. Najczęściej czynność ta wykonywana była przez przywódców wojskowych”¹². Wyrażenie „sztandar” znajduje się w Starym Testamencie w: ¹³ Wj 17, 15; Lb 21, 8. 9; 26, 10; Iz 5, 26; 11, 10. 12; 13, 2; 18, 3; 30, 17; 31, 9; 33, 23; 49, 22; 62, 10; Jer 4, 6; 21; 50, 2; 51, 12. 27; Ez 27, 7 i Ps 60, 6. Tylko w trzech wypadkach w Starym Testamencie Jahwe sam stawia „sztandar” dla narodów: Iz 5, 26 11, 12; 49, 22. Jak już wyżej wspomniano, korelacja pomiędzy „graniem na rogu” a „sztandarem” znajduje się u Iz 18, 3; Jer 4, 5—6; 51, 27. Z powyższego wynika, że „granie na rogu” jak i „stawianie sztandaru” bliskie jest księgom prorockim Starego Testamentu takim jak: Iz 5, 26; 11, 12; 18, 3; 49, 22; Jer 4, 5—6; 51, 27. Zwłaszcza w dwóch miejscach Iz 11, 12 i 49, 22 „sztandar” zostaje postawiony, aby zebrać rozproszony naród izraelski¹⁴.

Proroctwo o zebraniu rozproszonego narodu powstało w okresie niewoli babilońskiej. Dwaj prorocy, Ezechiel i Deuteroizajasz, obwieścili wygnaniem żydowskim w Babilonii, że nadejdzie godzina wyjścia i zebrania rozproszonych¹⁵. Trzy miejsca u Ez 20, 34. 41 i 34, 13 uchodzą za autentyczne¹⁶. Natomiast Ez 28, 25; 29, 13; 36, 24 i 39, 27 przynależą do szkoły proroka¹⁷. Trudno jest rozstrzygnąć, do której grupy Ez 11, 17 i 37, 21 przynależą. Ez 11, 17 należy raczej do autentycznych słów proroka, natomiast Ez 37, 21 przypisać musimy szkole proroka. Dlatego też w całym Starym Testamencie początki obietnicy o zebraniu rozproszonego narodu znajdujemy u Ez 11, 17; 20, 34. 41; 13. Jego uczniowie przejęli

¹² Według H. Wildberger, *Jesaja, 1. Jesaja 1—12*, Neukirchen 1972, 223.

¹³ Według G. Lisowsky, *Konkordanz zum hebräischen Alten Testament*, Stuttgart² 1958, 931—932.

¹⁴ Por. Iz 5,26: „On (Jahwe) zatknie chorągiew dla dalekiego narodu i gwizdnąwszy wezwie go z krańców ziemi; a oto przyjdzie rączy i lekki”. W wierszu tym mowa jest o inwazji asyryjskiej na Judeę, a nie o zebraniu rozproszonego narodu Izraela.

¹⁵ Teksty traktujące o zebraniu rozproszonych z Izraela w Księdze Jeremiasza (Jer 23,3; 29,14b; 31,7—8, 10—11 itp.) pochodzą z okresu późniejszego aniżeli sam prorok, por. S. Böhmmer, *Heimkehr und neuer Bund. Studien zu Jeremia 30—31*, Göttingen 1976, 33—37, 43—44, 66—68, 68—70 itd.

¹⁶ Por. W. Zimmerli, *Ezechiel*, Neukirchen 1969, 440, 847.

¹⁷ W. Zimmerli, *dz. cyt.*, 695—696, 715, 873, 968—971.

tradycję swojego mistrza w miejscach Ez 28, 25; 29, 13; 36, 24; 37, 21 i 39, 27.

Na koniec niewoli babilońskiej przypada działalność Deuteroizajasza¹⁸. On to obwieścił narodowi żydowskiemu zebranie rozproszonych w Iz 40, 11; 43, 5; 54, 7 itp. Jego uczeń Tritoizajasz pozostał wierny swemu nauczycielowi. Iz 56, 8 stanowi typową akomodację do warunków współczesnych, tzn. tych, w których żył Tritoizajasz¹⁹. Wiersz ten mówi nie o zebraniu rozproszonego narodu, lecz o dopuszczeniu rzezańców i obcych do żydowskiego kultu religijnego. Stąd też czasownik *gbs PI* oznaczający czynność zebrania otrzymuje tutaj nowe znaczenie jako „dopuszczyć”, „wyrazić zgodę” na możliwość brania udziału w kulcie żydowskim dwóch grup, którym to Prawo Mojżeszowe zakazywało. Inne miejsca w Starym Testamencie traktujące o zebraniu rozproszonego narodu, takie jak Iz 11,12 Mi 2,12; 4,6—7; Sof 3,19—20 itp. są zależne w słownictwie i treści od Ezechiela i Deuteroizajasza.²⁰

Zebrać rozproszony naród oznacza równocześnie jego wyzwolenie. Słowo *galut* występuje w Starym Testamencie najczęściej u Proroków:²¹ 4 Krl 25,27; Iz 20,4; 45,13; Jer 24,5; 28,4; 29,22; 40,1; 52,31; Ez 1,2; 33,21; 40,1; Am 1,6.9; Abd 20. Księga Jeremiasza używa zwrotu *galut Jehuda* w Jer 24,5; 28,4; 29,22. Ezechiel posługuje się w dwóch wypadkach sformułowaniem *galutenu* w Ez 33,21 i 40,1. U Deuteroizajasza spotykamy słowo *galut* tylko raz (Iz 45,13 *galuti*). Dlatego też sformułowanie *gelijotenu* z *tefilla* bliskie jest słownictwu Ezechiela.

Każda prośba *tefilla* kończy się aklamacją. W naszej dziesiątej prośbie otrzymuje Jahwe nowe określenie jako ten, który zbiera rozproszonych. Zwrot „rozproszonych z Izraela” występuje w Starym Testamencie tylko trzy razy: Iz 11,12; 56,8 i Ps 147,2. Iz 11,11—16 powstał w okresie po niewoli babilońskiej. Wskazuje na to wiersz 13, który zakłada zaostrenie się konfliktu pomiędzy Izraelem a Samarią w końcu 5. wieku.²² Ps 147,2 wzmiankuje budowę murów Jerozolimy przez Nehemiasza w r. 445 przed n. Chr.²³ Dlatego też można przypuszczać, że zwrot „rozproszonych z Izraela” został po raz pierwszy użyty w Starym Testamencie przez Tritoizajasza. Jego działalność przypada na okres pomiędzy 537 a 521 przed n. Chr.²⁴ Księga Tritoizajasza (Iz 56—66) jest więc

¹⁸ Według P. Bonnard, *Le second Isaïe. Son disciple et leurs éditeurs. Isaïe 40—66*, Paris 1972, 17.

¹⁹ Por. C. Westermann, *Das Buch Jesaja. Kapitel 40—66*, Göttingen 1970, 239.

²⁰ Por. N. Mendeki, *Die Sammlung des zerstreuten Volkes*, Wien 1980, 10, 75, 83—84, 96—97 (rozprawa doktorska).

²¹ Według G. Lisowsky, *dz. cyt.*, 326—327.

²² Por. H. Wildberger, *dz. cyt.*, 466—467.

²³ H. J. Kraus, *Psalmen*, Neukirchen 1978, 1136.

tworem wczesnego okresu po niewoli babilońskiej.²⁵ Nie jest rzeczą wykluczoną, że Tritoizajasz posłużył się przy zwrocie „rozproszonych z Izraela” obrazem ezechielowskim z Ez 34, przedstawiającym zebranie rozproszonych owiec. Nasza dziesiąta prośba używa formę dłuższą „rozproszonych z narodu izraelskiego”, która nigdzie w Starym Testamencie nie występuje.

Ostatnie wyrażenie z dziesiątej prośby *amida* — *herut* nie występuje nigdzie w Starym Testamencie. Spotykamy je za to w literaturze żydowskiej. Dla przykładu, w Talmudzie Gittin 42ª wyrażenie *js' leherut* znaczy „uwolnić”. Erubin 54ª robi aluzję do Wj 32,16 i czyta zamiast *harut* (wypisany), *herut* (wolność). To znaczy: jesteście wolni, jeśli całe to prawo przestrzegacie. W Exodus Rabba s. 32 chodzi o „wyzwolenie od politycznego nacisku” i o „wyzwolenie Anioła Śmierci” tzn. dżumy.²⁶ Czy słówko *herut* było w pierwotnej modlitwie „Osiemnastu Błogosławieństw”? W Starym Testamencie mamy dwa główne czasowniki oznaczające „wyzwolić”: *g'l* i *pdh*. Rzeczowniki *geulla* i *geullim* (wykup) zostały utworzone od czasownika *g'l*.²⁷

Drugie słówko *pdh* ma znaczenie pojedyncze i zbiorowe. Wyzwolenie całego narodu jako akt dokonany spotykamy: Pp 7,8; 9,26; 13,6; 15,15; 21,8; 24,18; 2 Sm 7,23 = 1 Krn 17,21; Mi 6,4; Ps 78,42; 11,9; Neh 1,10. Wyzwolenie całego narodu będzie miało miejsce w przyszłości u Iz 35,10 = 51,11; Jer 31,11; Zch 10,8. W tych ostatnich wymienionych miejscach chodzi o zebranie rozproszonych, podobnie jak w naszej dziesiątej prośbie. U Iz 50,2 użyte jest słówko *pedut* (uwolnienie). Słówko to spotykamy jeszcze w Wj 8,19; Ps 111,9 i 130,7. Jest rzeczą możliwą, że w pierwotnej wersji *tefilla* użyte zostało słówko *pedut*, gdyż *herut* należy do słowotwórstwa hebrajskiego okresu późniejszego, tzn. po n. Chr. Z biegiem czasu w miejsce *pedut* weszło słówko *herut*. Powód? Najprawdopodobniej *pedut* z Ps 130,7 ze względu na jego teologiczne znaczenie ustąpił miejsca pojęciu świeckiemu *herut*.

Prorocy okresu niewoli babilońskiej Ezechiel i Deuteroizajasz obwieścili rozproszonemu narodowi obietnicę, że to rozproszenie będzie miało kiedyś swój koniec. Ale mijały lata, a obietnica nie spełniła się. Wiele Żydów pozostało dobrowolnie w Babilonii, w Egipcie i w innych częściach ówczesnego świata.²⁸ Rozproszenie stało się faktem dokonany. Dlatego też Ps 106,47 stanowi prośbę

²⁴ C. Westermann, dz. cyt., 237.

²⁵ Według C. Westermann, dz. cyt., 237 rozdziały 56—66 Księgi Izajasza zostały zredagowane tuż po zakończeniu działalności prorockiej Tritoizajasza.

²⁶ Według M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literatur*, New York 1950, t. I, 460.

²⁷ J. J. Stamm, THAT I, 383.

²⁸ Por. J. Bright, *Geschichte Israels. Von den Anfängen bis zur Schwelle des Neuen Bundes*, Düsseldorf 1966, 392—393.

o urzeczywistnienie tej obietnicy: „Ratuj nas, Panie, nasz Boże, zgromadź nas z krajów pogańskich, abyśmy uwielbili święte imię Twoje i dumni byli z Twej chwały”. Także dziesiąta prośba *tefilla* wyraża owo życzenie. Pod względem językowym prośba nasza zależna jest od słownictwa Starego Testamentu. Szczególnie bliska jest księgom prorockim, jak Izajasz, Ezechiel i Jeremiasz.

**DIE ZEHNTE BITTE DES ACHTZEHNGBETS
EINE VERGLEICHENDE STUDIE MIT DEM ALTEN TESTAMENT**

Die großen Exilspropheten Ezechiel und Deuterocesaja kündeten dem zerstreuten Volk das Ende der Zerstreuung an. Diese Verheißung wurde aber im Laufe der Zeit nicht erfüllt. Viele Juden blieben freiwillig in Babylonien und in anderen Ländern. Die jüdische Diaspora schien für Dauer zu sein. Daher richtet sich die zehnte Bitte der *tefilla* auf die Verwirklichung der versprochenen Zusage. Sprachlich gesehen ist die zehnte Bitte aus dem Alten Testament herausgewachsen. Besondere Vorliebe fand sie im Sprachschatz der Propheten, besonders im Buch Jesajas, Ezechiels und Jeremias.